

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК ПРО БАРОКОВУ ПОЕТИКУ КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСІВ ТА «ІСТОРІЇ РУСІВ»

Анотація. У статті аналізується барокова поетика козацьких літописів XVII-XIII ст. та «Історії Русів» зокрема. Розглядається концепція української барокової літописної парадигми і визначається місце «Історії Русів» у ній.

Ключові слова: бароко, дискурс, козацькі літописи, літописна парадигма.

Summary. The article analyses the Barocco poetic lytopyses XVII-XIII centuries and “The History of Rusies”. The article elucidates the concepts of the Ukrainian lytopys paradigm by Barocco, determined place “The History of Rusies” in the “lytopys paradigm” of Valeriy Shevchuk.

Key words: Barocco, discourse, kozaks lytopyses, lytopys paradigm.

«Козацькі літописи» як одна із жанрових груп виокремлюється з-поміж українського «літописання» XVII-XVIII ст.. За літературознавчою енциклопедією, це – «історико-літературні твори кін. XVII-XVIII ст., що мають мемуарний характер і присвячені історичним подіям в Україні, а основна частина їх на раці – це осмислення національно-визвольної боротьби Богдана Хмельницького та періоду Руїни» [3;495].

Професор Сергій Кримський відводить козакам ключову історичну місію в українській цивілізації [5;35]. За словами Миколи Гоголя це були люди, що міряли шляхи своїх мандрівок відстанню чутності пострілу і з яких ніхто не бажав бути глядачем світової драми, а лише її актором [див.:5;35] «Оці от люди «вогненної душі», – пише С.Кримський, – і правила за суб'єктів української барокової культури» [5;35], «людей бароко», за Д.Чижевським [див.: 11].

Виходячи із завдань запропонованої теми, ми звертаємося до праць Валерія Шевчука «Поетика бароко в українських літописах» [14] та «Нерозгадані таємниці «Історії Русів» [13].

Так, говорячи про літописання барокової доби, дослідник акцентує на такому його різновиді як «козацьке», де ознаки барокового стилю є особливо виразними. Зокрема, він твердить, що літопис Самійла Величка – «класична пам'ятка барокового літописання, і, певною мірою, тому, що поетика бароко порівняно пізно проникає у нашу історіографію» [14;447], хоча не заперечує факту, що і до Величка в українських літописах присутні риси бароко. В.Шевчук досліджує еволюцію барокового дискурсу на матеріалі творів Теодосія Софоновича, Самовидця, Леонтія Боболинського, Григорія Граб'янки, Самійла Величка та невідомого автора «Історії Русів».

Так, уже в типовому бароковому заголовку, на думку дослідника, Теодосій Софонович декларує, що у викладі матеріалу своєї хроніки він спирається, з одного боку, на литовсько-руські (Матвія Стрийковського) і польські (Бельського та Олександра Гвагніна) «хронічки», а з іншого – на літописання княжої доби, зокрема, «Повість врем'яних літ». Як зазначає дослідник, «це перша риса, яка наближає «хронічку» Т.Софоновича до бароко» [14;448]. Але передмова, яка йде одразу після заголовка, порівняно невелика за розміром, і без

відповідної атрибутики, а це засвідчує, що використання барокової стилістики автором не є активним. Аналізуючи композицію та структуру твору, В.Шевчук приходиться до висновку: за структурою твір Софоновича ближчий хроніці Гвагніна, а основним його джерелом є вже хроніка Матвія Стрийковського. З вищесказаного випливає, що хроніка Теодосія Софоновича носить компілятивний характер, а це є «властивим для поетики бароко» [14;449].

Відомий французький учений П'єр Брюнель пише: «...вплив нічого не створює – він пробуджує» [цит.за: 10;33]. Ця сентенція наштовхує на думку про певну негацію В.Шевчуком ролі т.зв. «почерпнутого» козацькими літописцями матеріалу, тобто запозиченого, тобто компілятивного. «Компіляція (від лат. крадіжка) – неоригінальна, несамостійна літературна чи наукова праця, обмежена запозиченням фрагментів чужих творів, поєднанням двох або кількох творів в один». [4;510] Цей останній термін Шевчук вживає досить часто, хоча йдеться тут, як на нашу думку, про атрибут естетичної природи тексту.

«Стиль оповіді у Теодосія Софоновича простий, хронікальний, але в окремих місцях він вже користується, хоча ще й не метафоричним, але, сказати б, оздобленим письмом, — зазначає В.Шевчук. – Літописець полюбає деталі в описах, зупиняється і на батальних сценах, але, разом з тим, Софонович, як автор, уникає власних розмислів, вставок, віршових супроводів та ін. характерного для барокового літописання. Виразних барокових рис небагато як в структурі, так і у викладі твору» [14;449]. Зробивши такі висновки, В.Шевчук висловлює думку, що поетика «хронічки» Теодосія Софоновича більш ренесансна ніж барокова, хоча в українському літературознавстві складно проводити подібні розмежування. Тут більше переконує Марія Кашуба, яка пише: «Бароко – явище напрочуд багатогранне й строкате, за своїм ідейним змістом воно не вичерпується переважанням тих чи інших течій...» [2;179].

Літопис Самовидця теж не є свідченням значної еволюції автора до власне барокової поетики. Хоча в парадигмі поетики українського барокового літописання Валерія Шевчука цей твір стоїть щаблем вище за «хронічку» Теодосія Софоновича. Різняться названі твори, на думку автора, як струк-

турно: це вже не компіляція, а «традиція національного літописання»[12;349], так і фактологічно. В.Шевчук зазначає, що «за жанром – це таки літопис». Короткий заголовок, стисла передмова, стиль без прикрас, наближена до народної мова, відсутність екскурсів в історію, поетичних вставок, емоційних пасажів, скупість опису батальних сцен – все це, переконує дослідник, свідчить, що літопис Самовидця найменше бароковий з-поміж усіх козацьких літописів, незважаючи на те, що творився він у добу високого, найускладненішого поетичного бароко [див.:14;450].

На протипагу літопису Самовидця, на думку В.Шевчука, риси барокового стилю властиві літописові Леонтія Боболинського. Дослідник акцентує на новелістичних блоках («Повість про Івону», «Повість про Підкову»), на жанрові сказань («Сказання про перший і другий прихід під Чигирин»), на розмислах (початок передмови), на загальній белетризації оповіді, на розлогому заголовкові, на передмові і бароковій компіляції, простежує також еволюцію структури речення: від простого до ускладненого, яке вже наповнене численними деталями. «Загалом, – стверджує В.Шевчук, в чому з ним важко не погодитись, – літопис Леонтія Боболинського засвідчує перехід од ренесансної до барокової поетики»[14;450].

«Наріжним каменем» у бароковій парадигматиці українського літописання В.Шевчук вважає літопис Григорія Граб'янки, який і кладе початок бароко в українській історіографії. Вже в заголовку ("Події превеликої, з вини поляків кривавої й небувалої брані Богдана Хмельницького, гетьмана запорозького з поляками, за найясніших королів польських Владислава, потім і Казимира, яка в 1648 році почала виправлятися за літ десять по смерті Хмельницького незакінченої. Із різних літописців, з діаріуша на тій війні списаного в місті Гадячу, працює Григорія Граб'янки зібрано і стверджено самотутніх старожилів свідченнями, Року 1710") подано тему, хронологічні межі оповіді, джерела, названо автора та рік написання твору. Подібного у Софоновича чи Самовидця нема. Далі – барокова передмова «Оголошення до читальника, через що цю історію почато писати», де, крім причини написання, подано огляд літератури, окреслюється сам предмет опису, джерела і згадки про Богдана Хмельницького. «Композиційно текст відповідає бароковій поетиці: панегірик, коротка передісторія козаків, два розділи (сказання). Текст пересипаний документальними вставками, віршами, діалогами, повістями. Дослідник зазначає, що літопис компілятивний, але без наслідуваності та трагедійності, структурно складний, але «струнко» побудований»[14;451]. Усі вищепераховані ознаки чітко відповідають ієрархії барокової поетики, а сам твір В.Шевчук називає вже «цілком бароковим»[14;451].

Та все ж на вершину своєї барокової парадигми В.Шевчук ставить літопис Самійла Величка, який, на його думку, «найбільш рельєфно виявляє барокові традиції»[14;451]. Дослідник, який, як відомо,

у власній художній творчості успішно «екстраполює риторичні системи бароко»[9;8], наче бароковий автор, порівнює твір Величка з словесним бароковим храмом, що складається з двох частин (перша – трагедійна, менша, друга – більша і цілком самостійна). Автор трагедійної поезії Самійла Твардовського та Самійла Зорки в прозу – така форма була типовою для бароко. В Шевчук акцентує також увагу на універсальності твору Величка, а це, як відомо триєдність «національного, загальнолюдського та духовного» [6;26]. Усе тут підпорядковане бароковій вертикалі Бог-Світ-Людина, яка розгортається у творі масштабно: «визвольна війна подається як явище не локальне, а як мінімум, загальноєвропейське» [14;452].

Валерій Шевчук аналізує також у творі Величка такий прийом як «барокова гра зі словом». На його думку, уже у заголовку твір викладається ніби від трьох Самійлів: Пуфендорфа, Зорки та Твардовського. У тексті зустрічаються вставні документи, що інколи виступають як літературні стилізації, «речення–великі, розлогі, пересипані метафорикою, розмислами, урочистими пасажами, тощо...»[14;453].

«Друга частина твору, за В.Шевчуком, – це, ніби, другий ярус храму, – що спирається на перший, але саме тут зібрані всі багатства й пишноти: тут і наверхні прикраси, тут і бані з під банниками, тут, зрештою, і дах споруди»[14;454]. Автор навіть жанрово відрізняє другу частину як літературну повість. Тут менше авторського тексту, але зібрано величезний документальний матеріал, з якого укладено вражаючий колаж і подано цілу віршовану антологію з цитат.

Дослідник на підставі порівняння теоретичних риторик робить висновок, що Самійло Величко створює свій літопис згідно з усіма приписами риторичного мистецтва і не відступає від «пам'яті жанру» [див.:8].

Завершує Шевчукову концепцію «козацького літописання» як параболу літописної барокової парадигми В.Шевчука твір невідомого автора, який поруч з «Енеїдою» Котляревського став епохальним і доленосним в українській історіографії – «Історія Русів». «Історія Русів» та «Енеїда» Котляревського для само оздоровлення нації мали виняткову вагу: «Енеїда» розбудила українців, емоційно завершивши стару епоху в українській літературі і проголосивши нову, а «Історія Русів» дала підстави до національного пробудження в освічених сферах суспільства (культурній та політичній), еліті. При допомозі історіософського трактату, яким є «Історія Русів», самооборона нації у XVIII ст. перейшла із політичної сфери у сферу культури, і, власне, «Історія Русів» стала однією з найважливіших пам'яток такої самооборони [14;455].

Автор твору подає картину історичного розвитку України від найдавніших часів і до 1769 року. Валерій Шевчук висловлює думку, що «Історія Русів» значною мірою втрачає барокові риси і досить несподівано, називає її твором «рококо в українському літописанні»[14;465], хоча мотивації

такій ідентифікації не подає, а, як на нашу думку, знову відстоює сильний бароковий струмінь «Історії Русів». Натомість в контексті рококо пише про «Історію Русів» інший дослідник – Михайло Наєнко. Приписуючи гіпотетичне авторство твору останньому українському гетьману Кирилу Розумовському: «Образа, туга, ностальгія, напевне, дуже дошкуляла колишньому останньому гетьману України, і він міг (з чиеюсь допомогою) взятися до написання історії свого багатостраждального народу»[7;178].

В.Шевчук виокремлює у творі ще низку барокових рис: усні перекази, промови (Хмельницький,

Мазепа, Полуботок), віршові вставки (епітафія Хмельницькому), оповідання-новели (загибель Батурина), численні розлогі батальні сцени [Див.:1]. «Таким чином, – робить висновок дослідник, – «Історія Русів» блискуче завершує традицію козацького літописання» [13;26].

Намагаючись всебічно проаналізувати поетику українського літописання, в т.ч. «козацьких літописів», Валерій Шевчук використовує низку відомих наукових методів, своєрідно поєднуючи їх із власним багатющим унікальним даром прозаїка. І це надає виняткової неповторності його науковим працям.

Література

1. Історія Русів / Пер. І.Драча. – К.: Рад. Письменник, 1991. – 318с.
2. Кашуба Марія. Філософське підгрунтя українського бароко / Українське бароко. – К.: Акта, 2004. – Т. 1. – С. 175–217.
3. Козацькі літописи // Літературознавча енциклопедія: У 2-х т./ Автор-укладач Ковалів Ю.І. – К.: «Академія». – Т. 1. – С. 495–496.
4. Компіляція // Літературознавча енциклопедія: У 2-х т./ Автор-укладач Ковалів Ю.І. – К.: «Академія». – Т. 1. – С. 510.
5. Кримський Сергій. Менталітет українського бароко / Українське бароко. – К.: Акта, 2004. – Т. 1. – С. 21–49.
6. Мороз Лариса. Триєдиність як основа універсалізму // Слово і час. – 2002. – № 3. – С. 22–32.
7. Наєнко Михайло. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. – К.: Просвіта, 2008. – 1064 с.
8. Прокопович Теофан. Про риторичне мистецтво / Філософські твори: У 3-х томах. – К.: «Наукова думка». – Т. 1. – С. 101–435.
9. Солецький Олександр. Валерій Шевчук – дослідник та інтерпретатор українського літературного бароко./ Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філолог. наук. – Івано-Франківськ, 2008. – 16 с.
10. Ушкалов Леонід. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. – К.: Факт, 2007. – 552с.
11. Чижевський Дмитро. Українське літературне бароко: Вибр. праці з давньої л-ри. – К.: Обереги, 2003. – 576с.
12. Шевчук Валерій. Дорога в тисячу років. Роздуми, статті, есе. – К., «Рад. письменник», – 1990. – 411 с.
13. Шевчук Валерій. Нерозгадані таємниці «Історії Русів» // Історія Русів / Пер. І.Драча. – К.: Рад. письменник, 1991. – С. 5–28.
14. Шевчук Валерій. Поетика бароко в українських літописах. / Літературознавча енциклопедія: У 2-х т./ Автор-укладач Ковалів Ю.І. – К.: «Академія». – Т. 1. – С. 445–469.